

Industrija "problematičnih" tinejdžera: totalne institucije i percepcija devijantnosti

Šoljan, Lea

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:774020>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

LEA ŠOLJAN

**INDUSTRIJA „PROBLEMATIČNIH“
TINEJDŽERA: PERCEPCIJA
DEVIJANTNOSTI I TOTALNE
INSTITUCIJE**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

LEA ŠOLJAN

**INDUSTRIJA „PROBLEMATIČNIH“
TINEJDŽERA: PERCEPCIJA
DEVIJANTNOSTI I TOTALNE
INSTITUCIJE**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Renato Matić

Sumentor: Marija Zelić, mag. soc. et. mag. educ. phil.

Zagreb, 2023.

Sažetak

Rad je teorijskog karaktera, a u fokusu je prikaz industrije „problematičnih“ tinejdžera koja djeluje s ciljem promjene njihovog ponašanja. Kroz sociološka tumačenja Maticá i Giddensa, te pristupe Beckera i Clinarda objasnit će se pojam devijantnosti koji ima važnu ulogu u institucionalizaciji tinejdžera. Nadalje, utjecaj devijantnosti na život pojedinca poblíže će se objasniti Mertonovom funkcionalističkom perspektivom i Beckerovom interakcionističkom teorijom devijantnosti. Osim toga, Beckerov pojam etiketiranja omogućit će prikaz stvaranja etikete „problematičnih“ tinejdžera. Ključni pojam rada su totalne institucije Ervinga Goffmana putem kojeg se analiziraju i prikazuju karakteristike programa industrije „problematičnih“ tinejdžera. Zaključno, Goffmanovim objašnjenjem stigme teorijski se prikazuju posljedice industrije na tinejdžere.

Ključne riječi: *devijantnost, utočnici, industrija „problematičnih“ tinejdžera, socijalna kontrola, totalne institucije*

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Definiranje pojma devijantnosti	2
3. Sociološke teorije devijantnosti.....	3
3.1. Funkcionalistički pristup	4
3.2. Interakcionistička teorija devijantnosti.....	5
4. Socijalna kontrola	6
5. Totalne institucije	7
5.1. Vrste i karakteristike totalnih institucija.....	7
6. Konstrukcija etikete „problematičnih“ tinejdžera	8
7. Industrija „problematičnih“ tinejdžera	9
8. Persuazija roditelja	10
9. Unutar industrije „problematičnih“ tinejdžera	11
9.1. Rekonstrukcija identiteta tinejdžera	12
9.2. Struktura industrije „problematičnih“ tinejdžera.....	14
9.3. Nadzor i kazne	14
9.4. Komunikacija	15
10. Posljedice industrije „problematičnih“ tinejdžera	16
10.1. U teoriji.....	16
10.2. Prema iskustvima.....	17
11. Zaključak	18
12. Pregled korištene literature.....	19

1. Uvod

Tema završnog rada je smještanje industrije „problematičnih“ tinejdžera u kontekst pojma totalnih institucija Ervinga Goffmana, te prikaz devijantnosti kao pojma koji obilježava institucionalizaciju tinejdžera. Industrija „problematičnih“ tinejdžera kao oblik socijalne kontrole ima svoje uporište u SAD-u, a manipulativnim taktikama i persuazijom roditelja ostvaruje cilj – modifikaciju identiteta i ponašanja tinejdžera. Teorijski uvid u devijantnost i industriju „problematičnih“ tinejdžera zahtijeva objašnjavanje popratnih pojmova i različitih perspektiva s ciljem pružanja potpune slike. Giddens (2007) karakterizira devijantnost kao neprihvatanje normi koje su u nekom društvu općeprihvaćene, a Becker (1963) devijantnost naziva društvenim proizvodom. Osim toga, istaknute su funkcionalistička i interakcionistička perspektiva koje kroz radove Roberta Mertona i Howarda Beckera upotpunjuju sliku o načinima na koje devijantnost utječe na pojedinca, njegov društveni status i životno usmjerenje. U drugom dijelu rada definiraju se totalne institucije, njihove karakteristike i podjela prema Goffmanu (2011). U radu se za tinejdžere, koji su dio totalnih institucija u sklopu industrije „problematičnih“ tinejdžera, koristi pojam utočenici. Prikaz totalnih institucija isprepliće se s prikazom industrije čije se karakteristike, struktura i pravila uvelike podudaraju s Goffmanovom analizom. Cilj rada je sociološkim teorijama omogućiti razumijevanje devijantnosti, a prikazom karakteristika i sličnosti totalnih institucija s programima industrije „problematičnih“ tinejdžera pružiti uokviren prikaz kompleksne industrije.

2. Definiranje pojma devijantnosti

Giddens (2007) pojednostavljuje definiciju devijantnosti i karakterizira je kao neprihvatanje normi koje u nekoj zajednici ili društvu prihvaća većina pojedinaca. S obzirom na to da je riječ o kršenju društvenih normi, kod pojave devijantnog ponašanja, dolazi do neodobravanja zajednice (Špadijer-Džinić, 1998). Slično tome, Becker (1963) zauzima stav o devijantnosti kao tzv. društvenom proizvodu kojeg stvaraju društvene grupe donošenjem određenih pravila. Kršenjem društveno utemeljenih pravila dolazi do pojave devijantnosti u kojoj glavnu ulogu imaju tzv. *outsider*-i. Iz toga proizlazi Beckerov (1963:8) stav o devijantnosti kao ponašanju kojeg pojedinci tako etiketiraju i kao „posljedicu primjene pravila i sankcija prema prijestupniku od strane drugih.“ U kontekstu predodžbe devijantnosti postoji nekoliko varijacija, a jedna od njih je vremenska koja se mijenja s obzirom na prolazak vremena i način na koji se devijantni čin u određenom društvenom kontekstu percipira. Druga varijacija predstavlja nejednako primjenjivanje pravila i zakona na pojedince na temelju njihovog statusa, boje kože itd. (Becker, 1963). Matić (2003) ističe četiri Clinardova pristupa definiciji devijantnosti. Prvi pristup je statistički, a prema njemu devijantnost je pomak od statističkog prosjeka kojeg predstavljaju uobičajeni ili normalni obrasci, ciljevi, djelovanja i načini razmišljanja. Prema tome, ono što odstupa od uobičajenog ili od društvene norme smatra se devijantnim. U kontekstu statističkog pristupa spominju se normalni obrasci, ciljevi, djelovanja, načini razmišljanja zbog čega je važno, iz sociološke perspektive, razumjeti pojam „normalnog“. Za distinkciju normalnog od patogenog nužno je izdvojiti objektivna mjerila koja karakteriziraju pojam (Matić, 2003). Međutim, ističe Špadijer-Džinić (1998), Durkheim uočava utjecaj ideoloških pristranosti i subjektivnih pretpostavki na pokušaj definiranja. Naime, Durkheim je svjestan kako u njegovom pristupu i parametima normalnosti postoje ograničenja, te sukladno tome zauzima stajalište kako se normalne i patološke društvene pojave ne mogu apsolutno definirati. S obzirom na to, normalnost neke pojave ili djelovanja ocjenjuje se u odnosu na društveni tip i fazu razvoja pripadajućeg društva (Špadijer-Džinić, 1998). Nadalje, drugi pristup definiciji devijantnosti je apsolutni koji polazi od pretpostavke da društveni standardi, bez obzira jesu li utemeljeni tradicionalno ili običajno, jasno obvezuju sve članove društva. U trećem, reakcijskom pristupu, članovi

društva su oni koji imaju moć definirati i ocjenjivati djelovanje sukladno čemu se stvara mehanizam sankcija. Posljednji je normativni pristup u čijem su fokusu norme koje su propisale društvene skupine, te se sukladno tome devijantnim ponašanjem označava ono djelovanje koje nije u skladu s društveno utemeljenim normama (Matić, 2003). Naime, tijekom proučavanja devijantnosti i pojedinaca koji su označeni kao devijantni potrebno je odmaknuti se od jednodimenzijalnog razmišljanja, te u obzir uzeti nekoliko različitih perspektiva i čimbenika.

3. Sociološke teorije devijantnosti

Za objašnjenje i razumijevanje fenomena devijantnog ponašanja u sociologiji se najčešće koriste kriminološka, biološka i psihološka teorija devijantnosti. Kriminološka teorija fokusira se na razumijevanje uzroka i posljedica kriminala, povezanosti čovjekovih fizičkih, psihičkih i drugih karakteristika sa kriminalnim ponašanjem, te definiranjem kriminala kao stanja za koje zakon predviđa kaznu. Nadalje, biološka teorija definira zločin kao bio-socijalnu pojavu u kojoj se naglašava utjecaj okoline na kriminalno ponašanje (Matić, 2003). U kontekstu industrije „problematičnih“ tinejdžera i boljeg razumijevanja devijantnosti kao jednog od uzroka smještanja tinejdžera u totalne institucije, fokus je na psihološkoj teoriji devijantnosti. Obradović (2014, prema Alvarez i Olendick, 2003) navodi da je u zapadnim industrijskim zemljama došlo do porasta agresivnog i antisocijalnog ponašanja u posljednjem desetljeću prema podacima službene kriminalističke statistike. Razvojni psiholog i psihoanalitičar Erik H. Erikson autor je psihosocijalne teorije ličnosti, a riječ je o teoriji koja se fokusira na utjecaj okoline na razvoj ličnosti pojedinca. Važna je jer naglašava ulogu socijalizacije u razvoju devijantnih i očekivanih oblika ponašanja. Erikson iznosi osam stupnjeva psihosocijalnog razvoja, a peti stupanj odnosi se na adolescente u dobi od 11.-20. godine života. U petom stupnju adolescent razvija i postaje svjestan svoje individualnosti, dok se paralelno identificira s drugim pojedincima i društvenim skupinama (Matić, 2003). Sukladno tomu, smještanje adolescenata u totalne institucije u sklopu industrije „problematičnih“ tinejdžera može imati regresivan učinak na razvoj

individualnosti i povezivanje s ostalim društvenim skupinama. Na prethodno spomenut problem porasta devijantnog ponašanja potrebno je efikasno odgovoriti dugoročnim planom koji uključuje humane i progresivne metode.

3.1. Funkcionalistički pristup

Američki sociolog Robert Merton promatra devijantnost kroz makrosociološku perspektivu. U svom funkcionalističkom pristupu oblikuje teoriju čiji su glavni elementi obilježeni pritiskom ispunjenja glavnog cilja, a to je ostvarenje moći koja se manifestira kroz akumulaciju novca (Schaefer, 2004). Mertonova teorija strukturalnog pritiska temelji se na ideji prihvaćanja ili odbacivanja kulturnih ciljeva, te prihvaćanja ili odbacivanja dozvoljenih sredstava. Iz navedenog proizlazi pet načina adaptacije, a to su konformizam, inovacija, ritualizam, povlačenje i pobuna (Špadijer-Džinić, 1998). Prvi način adaptacije, s obzirom na prihvaćanje društvenih ciljeva i odobrenih sredstava, predstavlja suprotnost devijantnosti. Konformizam je, usprkos tome što je najrasprostranjeniji od pet formi, najteže održati i to zbog nejednakih mogućnosti i razlike u društvenom statusu (Schaefer, 2004). Primjer konformizma u kontekstu tinejdžera je postizanje društvenog cilja (imućnost) koristeći se odobrenim sredstvima poput odlaska u školu, a potom i na fakultet, održavanja odličnog prosjeka, te ostvarenja izvannastavnih uspjeha. Drugi tip je inovacija, a odnosi se na pojedince ili inovatore koji prihvaćene društvene ciljeve postižu na neprihvatljiv način (Schaefer, 2004). Navedeni tip najčešći je u nižim društvenim slojevima u kojima zbog visoke stope kriminaliteta dolazi do većeg društvenog pritiska koji u konačnici potiče devijantno ponašanje (Špadijer-Džinić, 1998). Usprkos tome, Merton navodi kako je u jugoistočnoj Europi pripadnost nižem sloju i siromaštvo manje povezano s kriminalom nego u SAD-u. Prema Mertonu „kardinalna američka vrlina, „ambicija“, promiče kardinalni američki porok, „devijantno ponašanje“ (Merton, 1968:201). Nadalje, ritualist napušta društvene ciljeve uspjeha, ali mu usprkos tome posao postaje način života. Prema Mertonu (1968) životna filozofija ritualista može se razumjeti kao filozofija rutine i pridržavanja institucionalnih normi. Ritualisti visoke ambicije povezuju sa opasnošću i frustracijama, a

rutinski život i niske ambicije sa sigurnošću. Sljedeći tip odnosi se na one koji se, prema Mertonu (1968), kao punopravni članovi društva mogu uključiti samo u fiktivnom smislu. Povlačenje stoga, predstavlja odmak od društvenih vrijednosti koji se manifestira kroz ne prihvaćanje društvenih ciljeva i sredstava za postizanje istih. U tu skupinu spadaju ovisnici o drogama i alkoholu, beskućnici tzv. „otpadnici“. Merton (1968) ističe kako u nekim slučajevima uzrok takvog načina prilagodbe može biti prethodno odbacivanje od strane društva. Posljednji tip su pobunjenici koji prema Mertonu (1968) imaju potencijal za stvaranje novih supkultura. Iz njihove ujedinjenosti unutar supkulture proizlazi alijenacija od ostatka društva, a autor za primjer ističe tinejdžere koji su aktivni u pokretu mladih ili koji postaju dio bandi (Merton, 1968). Želja za materijalnom stabilnošću ljude navodi na različite postupke koji nisu „rezultat trenutnih patoloških impulsa“ (Schaefer, 2004:111). Ljudsko ponašanje složenije je od impulzivnih reakcija, a na poticanje devijantnih aktivnosti, između ostalog, utječu društvena očekivanja.

3.2. Interakcionistička teorija devijantnosti

Značajan doprinos sociologiji devijantnosti dao je Howard Saul Becker svojom interakcionističkom teorijom devijantnosti koja objašnjava organizaciju interakcije oko pojma devijantnosti. U mnogim literaturama poznatija pod nazivom teorija etiketiranja. Becker (1963) u jednom od njegovih najpoznatijih djela „Outsiders: Studies In The Sociology Of Deviance“ odgovara na kritike tumačenja i navodi razloge zbog kojih se njegova „teorija“ ne bi trebala tako nazivati. Iznosi kako mu nije cilj pružiti rješenje etiološkog pitanja, već proširiti područje istraživanja na više od samog pojedinca s ciljem pružanja nove perspektive usmjerene na „način gledanja na opće područje ljudske aktivnosti“ (Becker, 1963:181). Becker (2011), nadovezujući se na Blumera i Meada, percipira devijantnost kao kolektivnu aktivnost u kojoj ljudi djeluju sukladno prošlim, sadašnjim i budućim iskustvima, te djelovanjima drugih. Naime, pojedinci pokušavaju uskladiti svoje individualno djelovanje s djelovanjem drugih u društvu, a takvo ponašanje stvara krug uzajamne prilagodbe i kolektivnih obrazaca. Postoje četiri tipa devijantnosti koja se

objašnjavaju kroz interakciju četiri odnosa – devijantno ponašanje se dogodilo, devijantno ponašanje se nije dogodilo, ponašanje je percipirano kao devijantno i ponašanje nije percipirano kao devijantno. „Konformističko ponašanje“ i „pritajena devijantnost“ oprečni su pojmovi, a karakterizira ih poštivanje i pridržavanje pravila ili s druge strane upuštanje u devijantno ponašanje kojeg i drugi tako percipiraju. Nadalje, treći tip devijantnosti je „lažno optužena devijantnost“ u kojem se ponašanje koje se nije dogodilo etiketira kao devijantno. U slučaju počinjenja devijantnog djela kojeg se ne primjećuje i na kojeg se ne reagira riječ je o pritajenoj devijantnosti (Becker, 1963). Nadalje, Becker (1963) razvija sekvencijalni model devijantnosti koji kroz tri faze objašnjava učenje devijantnog ponašanja, a pri čemu u obzir uzima činjenicu da se pojedini obrasci pojavljuju prema određenom redoslijedu. Sekvencijalni model devijantnosti ne odnosi se na tipove ljudi ni karaktere, već na tipove ponašanja i djelovanja. Model se temelji na prikazivanju upotrebe marihuane – s obzirom na velik broj korisnika u vrijeme stvaranja modela, te mogućnosti da pri tome prikaže razvoj motiva. Sukladno tome, Becker smatra da „devijantno ponašanje s vremenom proizvodi devijantnu motivaciju“ (Becker, 1963:42). Ranije spomenute tri faze su učenje tehnika, učenje prepoznavanja učinaka i učenje prepoznavanja učinaka kao ugodnih. Sudjelovanje u grupi je važan element prve faze jer je to način kojim se direktno ili indirektno uči tehnika, a naučena tehnika je potrebna za prelazak u drugu fazu. Nadalje, u drugoj fazi naglasak je na diferencijaciji trijeznog stanja od onog pod utjecajem marihuane, a u konačnici i percipiranje tog stanja kao ugodnog (Becker, 1963).

4. Socijalna kontrola

Sustav održavanja funkcionalnog društva obilježen je društvenim očekivanjima i mehanizmima kontrole čija je uloga sprječavanje kršenja normi i poticanje konformističkog ponašanja. Prema tome, socijalna kontrola je proces u kojem se podrška daje poželjnim ili uobičajenim oblicima djelovanja, a nepoželjni oblici djelovanja se obeshrabruju od strane članova grupe. Osim toga, socijalna kontrola obuhvaća postupke, mehanizme i sredstva poput pozitivnih i negativnih sankcija (Matić, 2003). Razlikuju se formalni i neformalni

oblici djelovanja socijalne kontrole, a s obzirom na izvor socijalna kontrola može biti izvanjska i unutarnja. Formalni oblik socijalne kontrole odnosi se na priznanja ili pohvale, a formalne negativne reakcije su sustavno utemeljene. Riječ je o kaznom zakonu, policiji, sudovima i zatvoru (Matić, 2003). Takav oblik socijalne kontrole provode određene institucije i društvene organizacije. Ustanove za provođenje socijalne kontrole formalno su organizirane jer imaju postavljene ciljeve, programe te osoblje koje svoju ulogu ispunjava kroz socijalizaciju i resocijalizaciju u sklopu institucije (Špadijer-Džinić, 1998).

5. Totalne institucije

Jedno od najpoznatijih djela Ervinga Goffmana objavljeno je 1961. godine pod nazivom „Azili: eseji o društvenom položaju pacijenata bolnica za mentalno oboljele i drugih utočenika“. Goffman u knjizi, koja je ključna za sociologiju mentalnih bolesti, daje novu perspektivu o životima institucionaliziranih pojedinaca. Goffman prvi uvodi i definira pojam totalnih institucija, a pojam se odnosi na institucije u kojima se vodi zatvoren oblik života koji je neprestano pod kontrolom osoblja. Naime, utočenici su u položaju u kojem njihovim potrebama upravlja birokratska institucija koja ih lišava uobičajenih obrazaca djelovanja, a Goffman zaključuje kako se s obzirom na svakodnevne aktivnosti utočenika unutar totalnih institucija oni sve više odvajaju od osobnih ciljeva, te gube autonomiju koja je potrebna svakom pojedincu (Goffman, 2011).

5.1. Vrste i karakteristike totalnih institucija

Goffman dijeli totalne institucije na pet grupa koje su definirane različitim karakteristikama. Domovi za slijepu, stare osobe, siročad i siromašne prva su grupa koja predstavlja brigu o nemoćnim i bezopasnim pojedincima. Osobe koje su nisu sposobne brinuti se za sebe, a ujedno predstavljaju (nenamjernu) prijetnju za ostatak društva se smještaju u bolnice za oboljele od tuberkuloze ili lepre, te bolnice za mentalno oboljele. Nadalje, zatvori, logori za

ratne zarobljenike i koncentracijski logori predstavljaju treću vrstu institucija koje su osnovane kako bi se omogućila društvena sigurnost. U takve se totalne institucije smještaju devijantne osobe koje s namjerom izazivaju prekršaje i kaznena djela, a čime predstavljaju opasnost. Posljednja vrsta totalnih institucija je ona koja predstavlja utočište od ostatka društva s ciljem religiozne obuke pojedinaca (manastiri, samostani i druga mjesta koja su ciljano izolirana) (Goffman, 2011).

6. Konstrukcija etikete „problematičnih“ tinejdžera

Marginalizacija osoba s mentalnim bolestima i problemima u ponašanju je ono što prethodi stvaranju etikete „problematičnih“ tinejdžera. Prema Golightley (2020:58) u procesu psihijatrizacije „dolazi do sudaranja odnosa mentalnog zdravlja mladih s očekivanjima sanističko-adultističkog svijeta“. Pojmovi poput adultizma i sanizma proizlaze iz modernog područja učenja pod nazivom studije ludila (eng. *mad studies*) koji kroz aktivizam i teoriju educira o iskustvima, politici i kulturi velikog broja ljudi koji su u društvu u potpunosti obilježeni svojom mentalnom bolešću, invaliditetom, neuroraznolikošću... (Beresford, 2019). Nadalje, adultizam je pojam koji se odnosi na represiju djece i mladih u svijetu koji je prilagođen odraslima, a uključuje predrasude pri (ne)razumijevanju njihovih iskustava i stajališta, te nejednak odnos moći. U kontekstu industrije „problematičnih“ tinejdžera naveden pojam stoji iza nemogućnosti tinejdžera da izraze svoje mišljenje, (ne)pristanak ili da dobiju informacije o onome što ih očekuje pri institucionalizaciji. Obezvrjeđivanje mladih, a osobito onih s mentalnom bolešću ukorijenjeno je u industriju. Sukladno tome, važno je spomenuti i pojam sanizma koji se manifestira kroz stigmatizaciju, diskriminaciju i stavljanje pojedinaca s mentalnim poremećajima u inferioran položaj (LeFrançois, Menzies, Reaume, 2013). Reamer i Siegel (2008) ne slažu se s korištenjem riječi „problematični“ kako bi se opisali tinejdžeri koji su institucionalizirani. Naime, riječ ima negativnu konotaciju koja korištenjem na mlade osobe stavlja etiketu. Navedeni autori drže kako korištenje riječi „problematični“ svu krivnju stavlja na pojedinca, a ne uzimajući u obzir vanjske utjecaje. Stanje u kojem se nađu pojedini tinejdžeri proizvod je različitih društvenih faktora. Neki od

faktora su: problemi s mentalnim zdravljem, rasizam, homofobija, neodgovarajuće okruženje u školi ili kod kuće, nedostatak materijalnih sredstava... (Reamer, Siegel, 2008).

7. Industrija „problematičnih“ tinejdžera

Totalne institucije unutar industrije „problematičnih“ tinejdžera predstavljaju se kao terapeutski internati, programi u divljini, centri za rehabilitaciju, emocionalni rast, te su mnoge vjerski orijentirane ili se provode u obliku konverzijske terapije. Sjedinjene Američke Države uporište su industrije kojom dominira ideja tzv. stroge ljubavi (eng. *tough love*) čijim se taktikama modificira ponašanje tinejdžera (Szalavitz, 2006). Neke od totalnih institucija unutar industrije „problematičnih“ tinejdžera su: Provo Canyon School, Spring Ridge Academy, Tranquility Bay, Sunset Bay Academy, Élan... (WWASP Survivors, 2012). Golightley S. (2020) sa Sveučilišta u Edinburghu provela je istraživanje čiji je cilj bio prikazati iskustva odraslih koji su u tinejdžerskim godinama proveli vrijeme u totalnim institucijama u sklopu industrije „problematičnih“ tinejdžera. Prvi dio istraživanja proveden je putem online ankete u kojoj je sudjelovalo 100 ispitanika, a drugi dio fokusirao se na prikaz podataka dobivenih putem intervjua sa 16 bivših utočenika programa industrije „problematičnih“ tinejdžera. (Izdvojena su tri slučaja s obzirom na sličnosti iskustva bivših studenata i njihovo pripadanje marginaliziranim skupinama na temelju rase, etniciteta, religije, seksualne orijentacije ili niskih obiteljskih prihoda.) Jasmine je odrasla u bogatoj kršćanskoj obitelji, a svoje djetinjstvo u malom američkog gradu je opisala kao „privilegirano i idilično“. Nadalje, Jasmine se identificira kao biseksualna žena koja se, u adolescentskoj dobi, zbog svojih interesa poput gotičke supkulture i slušanja metal glazbe nije više poistovjećivala sa kršćanskom i konzervativnom zajednicom unutar koje je odgojena. Osim toga, zbog prethodno navedenih razloga često je imala svađe s ocem koji ju je fizički zlostavljao. Jasmine smatra da je jedan od najznačajnijih razloga institucionalizacije njeno svjedočanstvo o seksualnom nasilju kojeg je proživjela, a čega su se njeni roditelji sramili (Golightley, 2020). Christina je s druge strane odgajana u obitelji s niskim prihodima u velikom gradu na sjeveroistoku SAD-a. Navodi kako je uvijek bila vesela osoba, ali se u

tinejdžerskim godinama slabije snalazila. Počela se drogirati i piti alkohol sa 16 godina, a njena obitelj često nije znala gdje se nalazi i s kime provodi vrijeme. Događaj koji je prethodio njenoj institucionalizaciji je bijeg od kuće i suživot sa starijim dečkom. Christina je također svjedočila o instanci kada je bila vezana za stubište za vrijeme čekanja usluge prijevoza u totalnu instituciju (Golightley, 2020). Podaci iz dva slučaja navedenog istraživanja izdvojeni su kako bi se prikazali neki od vanjskih faktora i događaja koji su tada prethodili institucionalizaciji utočenika programa industrije „problematičnih“ tinejdžera. Osim toga, podaci pokazuju kako odgoj, vrijednosti, materijalna stabilnost utječu na percepciju devijantnosti. Golightley (2020) nema u cilju prikazati tinejdžere kao neproblematične, već staviti naglasak na različite životne okolnosti koje su imale utjecaj na manifestaciju (subjektivno ili objektivno) neprihvatljivog ponašanja.

8. Persuazija roditelja

Riječ je o industriji koja pomoću marketinških taktika i lažnih obećanja roditeljima desetljećima uspješno posluje. Kako bi pridobili povjerenje roditelja, takva se vrsta liječenja prezentira kao program koji će njihovoj djeci pomoći da prevladaju probleme s ponašanjem, mentalnim zdravljem, uporabom droga i slično (WWASP Survivors, 2012). Naime, riječ je o izuzetno skupim programima koje samo nekolicina bogatih roditelja može priuštiti, a ostatak roditelja uzima zajmove, troši mirovinsku ili fakultetsku uštedevinu, te stavlja svoje domove pod hipoteku. Mnogi roditelji, prije smještanja tinejdžera u totalne institucije unutar industrije, pomoć pokušavaju pronaći u savjetovanju, psihoterapiji, alternativnim srednjim školama, dnevnim programima liječenja, programima intervencije u kriznim situacijama i sl. (Reamer, Siegel, 2008). U postupku uvjeravanja roditelja upoznaje ih se s osnovnim informacijama u vezi programa kojeg će njihovo dijete pohađati. Vrijeme trajanja programa u inicijalnom razgovoru s roditeljima prikazuje se kao kraće nego što uistinu je. Nerijetko je slučaj da se šest tjedana boravka u programima produžuje na osamnaest mjeseci, a neki od tinejdžera ostanu i preko godine dana. Koristeći se emocionalnim taktikama poput pojačavanja straha kod roditelja, savjetnici za prijem u program predstavljaju opciju

institucionalizacije kao jedinu ispravnu (ASTART, 2011). Szalavitz (2006) navodi kako nema dokaza da je institucionalizirana skrb učinkovitija od kućne skrbi, a utvrđeno je da je 63% tinejdžera imalo manje negativnih simptoma pri liječenju kod kuće od onih koji su smješteni u domove ili druge institucije. Na temelju prezentirane iluzije roditelji ili skrbnici ostvaruju dogovor s institucijom koji se finalizira pozamašnim plaćanjem. Osim toga, roditelji ili skrbnici prije provedbe programa moraju dati svoju suglasnost i potpisati iskaz o privremenom skrbništvu što pravno osigurava industriju (WWASP Survivors, 2012).

9. Unutar industrije „problematičnih“ tinejdžera

Programi unutar industrije izrazito se razlikuju od prezentirane iluzije primarno s obzirom na profesionalnost osoblja, legitimnost protokola i intervencija (Reamer, Siegel, 2008). Programi se promoviraju kao sveobuhvatni u kontekstu mogućnosti pružanja pomoći, a usprkos činjenici o dolasku tinejdžera koji se suočavaju s različitim problemima na koje se treba odgovoriti prikladnom skrbi (Stull, 2020). Ne može se na jednak način liječiti npr. ovisnik o amfetaminu, depresivna osoba, osoba s poremećajem u prehrani ili osoba s poteškoćama u učenju. U totalnim institucijama, unutar industrije „problematičnih“ tinejdžera, nerijetko je slučaj da osoblje koje radi s utočenicima nije kvalificirano za pružanje pomoći. Goffman (2011:340) u svom istraživanju totalnih institucija također ističe problem nekvalificiranog osoblja i to spominjući „doktere opće prakse“ koji obavljaju posao psihijatara. Provođenje programa s nekvalificiranim osobljem može imati kontraproduktivan učinak na utočenike koji su još uvijek u važnoj fazi razvoja. Osim toga, dolazi do zlouporabe položaja osoblja i to u obliku seksualnog, fizičkog i mentalnog zlostavljanja utočenika (Atkins, 2022). Jedan od primjera je institucija Tranquility Bay koja je zatvorena 2009. zbog potvrđenih slučajeva mučenja, seksualnog i fizičkog zlostavljanja koji su se odvijali u nehigijenskim životnim uvjetima (Sneider, 2017), a u Straight Incorporated instituciji prijavljeno je verbalno nasilje poput ismijavanja homoseksualnih osoba ili osoba koje su doživjele seksualno nasilje (Szalavitz, 2006). Bitan aspekt industrije također je tzv. usluga za prevoženje mladih (eng. *youth transportation services*), a odnosi se na usluge koje

osiguravaju da budući utočenici dođu na lokaciju liječenja. Riječ je o poprilično napadnom djelovanju pri kojem se nerijetko koriste agresivne metode kako bi se adolescenta odvelo od doma. Usluga za prevoženje mladih je legalna, te pravno potpuno osigurana s obzirom na to da se obavlja nakon što su roditelji dali dopuštenje. U ovom se slučaju dopuštenje daje pod prisegom ili putem ugovora kojim se privremeno prenose roditeljska prava na zaposlenike poduzeća za prijevoz (Solomon, 2016). Behar i sur. (2007, prema Stull, 2020), proveli su istraživanje putem internetskih anketa, a rezultati su pokazali kako je od 230 ispitanika 47.6% u programe prevezeno putem usluge za prevoženje bez vlastitog pristanka ili prethodnog znanja o odlasku. Tinejdžeri i u ovom slučaju odgovaraju Goffmanovom (2011:22) opažanju karakteristične pojave za totalne institucije, a to je činjenica da je „utočenik lišen znanja o odlukama koje se tiču njegove sudbine“.

9.1. Rekonstrukcija identiteta tinejdžera

Poput utočenika bolnice St. Elizabeth's koje je proučavao Goffman, tinejdžeri u totalnim institucijama borave određen vremenski period, a time preuzimaju ulogu utočenika. Boravak u institucijama, ovisno o ponašanju, može trajati nekoliko tjedana ili nekoliko godina. Naime, prema provedenom istraživanju (Stull, 2020) i prema podacima koje su dali ispitanici prosječno trajanje boravka je 494,93 dana. Goffman (2011) povezuje poslušnost utočenika s njegovim napretkom, dok neposlušnost dovodi do stagniranja i zaostajanja u sistemu liječenja, a u konačnici može dovesti do produljenja boravka. U to su vrijeme kontakti s ostatkom društva, za utočenike, strogo nadzirani i ograničeni. Jedan od primjera nadziranja utočeničke komunikacije s roditeljima ili bližnjima je čitanje primljenih i poslanih pisama. Goffman (2011:50) također ističe utočeničku obvezu „prisilnog“ pisanja pisama, a u školi Élan zabilježeno je prisilno pisanje tzv. „pisama krivnje“ čiji je sadržaj morao obuhvaćati tinejdžerovo „shvaćanje“ razloga institucionalizacije. Također, svako je pismo prolazilo kroz temeljitu provjeru jer totalna institucija, u ovom slučaju, cenzurira komunikaciju kako bi se spriječilo curenje informacija koje narušavaju sliku koju industrija prezentira roditeljima i javnosti (Atkins, 2022). Osim toga, mobilnost utočenika potpuno je ograničena jer im

napuštanje lokacije u kojoj se liječe i borave nije dopušteno (Golightley, 2020). Lokacije na kojima se nalaze prethodno spomenute totalne institucije su uglavnom na izoliranom šumovitom području koje se nalazi na nekoliko sati udaljenosti od kuće iz koje je tinejdžer odveden (Atkins, 2022). Pravila se razlikuju od institucije do institucije, ali ono što je svima zajedničko je oduzimanje osobnih predmeta pri dolasku i pretraga tijela. Prema Goffmanu (2011:31) utočeniku se oduzima „komplet za identitet“ tj. oduzimaju mu se one stvari koje imaju ulogu u pojedinačnoj osobnoj prezentaciji. Riječ je o stvarima poput odjeće, kozmetike, pribora za brijanje, šampona... Svaki je utočenik, prije nego mu se dodijelila uloga i ono što s njom dolazi, imao slobodu da u društvu stvara sliku o sebi. Pojedinaac svoju osobnost manifestira na različite načine, a između ostalog to čini putem svog vanjskog izgleda. Naime, kontroliranjem vanjskog izgleda pojedinac ima priliku predstaviti se drugima na određen način čime preuzima kontrolu nad slikom koju drugi o njemu mogu stvoriti (Goffman, 2011). Neki od tinejdžera su prije ulaska u programe industrije imali interese koji su uvelike obilježavali njihov identitet poput odijevanja na određen način, slušanja rock ili metal glazbe i sl. (Szalavitz, 2006). Citat izdvojen iz istraživanja provedenog 2020. godine daje subjektivan uvid u ono što Goffman (2011:31) naziva oduzimanjem „kompleta za identitet“: „Bilo je to kao da ti je izbrisan ili potrzan identitet i kao da postaješ šuplje ljudsko biće bez osjećaja sebe...“ (Stull, 2020:98). Dehumanizacija i odvajanje utočenika od vlastitog identiteta koji je društveno nepoželjan dio je programa totalnih institucija (Goffman, 2011). S obzirom na to da im se oduzima odjeća u kojoj su došli daje im se odjeća koja nalikuje uniformi (Sneider, 2017). Nošenje odjeće koja predstavlja uniformu ima nekoliko funkcija. Prema Josephu i Alexu (1972) neke od funkcija uniforme su prekrivanje ili otkrivanje statusa pojedinca, potiskivanje individualnosti, potvrđivanje autoriteta i identifikacija. Primjer koji potvrđuje funkciju uniforme kao oblika identifikacije je primjer iz škole koja je svoja vrata zatvorila 2011. godine. U školi Élan utočenici koji su pokušali pobjeći morali su nositi žarko žutu majicu i ružičaste hlače. Žutom su majicom privlačili pozornost što je umanjivalo šanse za bijeg, a funkcija ružičastih hlača bilo je javno sramoćenje (Joe Nobody, 2020). Prema Roger Batesu i LaBrecqueu (2020) Goffman smatra kako emocije imaju snažnu ulogu u oblikovanju pojedinačnog društvenog ponašanja. Sram

ili socijalna degradacija mogu imati negativan učinak na sliku koju pojedinac ima o sebi, a koju društvo ima o njemu.

9.2. Struktura industrije „problematičnih“ tinejdžera

Ulaskom u totalnu instituciju koju u ovom slučaju predstavljaju terapijski internati, programi u divljini, centri za rehabilitaciju i slično utočenici započinju potpuno drugačiji život. Podjela u totalnim institucijama odnosi se na razliku između onih koji nadgledaju i onih koje se nadgleda (utočenike). Dok je osoblje društveno integrirano i slobodno u svom kretanju, utočenici imaju limitiran i kontroliran kontakt s vanjskim svijetom. S obzirom na očite razlike i jaz među grupama njihov odnos pod direktnim je utjecajem pravila i prema Goffmanu (2011) „neprijateljskog stereotipa“. Sama činjenica da osoblje ima pristup svim informacijama i slobodu kretanja stavlja je u položaj moći – što se reflektira na način ponašanja i pristup prema utočenicima (Goffman, 2011).

9.3. Nadzor i kazne

Strogo strukturiran život utočenika unutar totalne institucije obilježen je pravilima i kaznama za najmanje prijestupe. Utočenici, ako ne žele biti kažnjeni, moraju poštivati pravila koja se odnose na komunikaciju s drugima, vrijeme spavanja i buđenja, prehrambene navike, higijenu, kretanje po totalnoj instituciji (Golightley, 2020), odlazak na toalet i sl. (Sneider, 2017). Neke od zabranjenih aktivnosti uključivale su: zabranu gledanja kroz prozor, gledanje suprotnog spola, bilo koji oblik fizičkog kontakta, tuširanje duže od tri minute, čitanje bez prethodnog dopuštenja, slušanje muzike koja nije prethodno odobrena, negativan govor tijela... (Joe Nobody, 2020). Također, Goffman je u St. Elizabeth's bolnici uočio obrazac traženja dopuštenja za svakodnevne aktivnosti poput korištenja toaleta, aktivnosti koje se tiču održavanja higijene, telefoniranja, slanja pisama itd. (Goffman, 2011). Utočenici su pod stalnim nadzorom od strane osoblja i drugih utočenika s kojima dijele prostor. U ovakvim

vrstama totalnih institucija utočenici su hijerarhijski podijeljeni što može imati negativan utjecaj na odnose među utočenicima. Ovisno o podjeli utočenici su imali određene privilegije (Golightley, 2020). Bivši utočenici ili utočenici koji su u instituciji duže vrijeme mogu postati osoblje. Na primjeru škole Élan može se uočiti napredovanje utočenika kojima se nakon nekog vremena dodjeljuju uloge koje ih stavljaju u dominantan položaj. Nakon 11 mjeseci boravka jedan od utočenika postaje voditelj, a nakon 31. mjeseca boravka utočenik ima mogućnosti postati koordinator određenog radnog odjela (Joe Nobody, 2020). Osim toga, neki od naprednih utočenika imaju ulogu obaviti privatni orijentacijski razgovor s novopridošlicama kako bi ih upoznali s pravilima institucije, a kasnije se njihove aktivnosti odnose na discipliniranje, verbalna upozorenja i verbalno nasilje (Joe Nobody, 2020). Slično tome, Goffman (2011) uočava kako je rad osoblja na početku orijentiran na postizanje poslušnosti pridošlica, upoznavanje utočenika s njihovima obvezama i pravilima, te provođenje tzv. „testa poslušnosti“ (Goffman, 2011:29). Test uključuje kažnjavanje utočenika koji pruža otpor sve dok njegovo ponašanje nije ocijenjeno kao primjereno „kućnom redu“ (Goffman, 2011:54) institucije.

9.4. Komunikacija

U školi Élan sve osobe unutar institucije su podijeljene u dvije grupe: slabi (eng. *non-strength*) i snažni (eng. *strength*). Takva podjela ima utjecaj na komunikaciju među utočenicima i osoblja. Interakcija između slabih i snažnih osoba bila je omogućena jer je njen cilj da osobe koje imaju više „snage“ pričaju pridošlicama o dobrobitima i mogućnostima škole Élan. Takva vrsta komunikacije nalikovala je na propagiranje škole s ciljem stvaranja pozitivne slike kod utočenika (Joe Nobody, 2020). Komunikaciju između osoblja i utočenika, a u nekim slučajevima i komunikaciju među utočenicima obilježava već prethodno navedeno verbalno nasilje. Takvi oblici komunikacije i degradacija utočenika jedni su od primjera zbog kojih se utočenik sve više udaljava od njegove ličnosti i pada pod utjecaj institucije – što je i cilj istaknutih aktivnosti. Goffman (2011) navodi psovanje, nazivanje pogrdnim imenima, isticanje negativnih karakteristika, zadirkivanje utočenika od strane osoblja ili ostatka

utočenika kao jedan od najzastupljenijih oblika verbalnog nasilja. Slično tome, u industriji „problematičnih“ tinejdžera ističu se dvije vrste verbalnog nasilja. Prva se manifestira kroz grupnu psihološku terapiju prekoravanja (eng. *raps*) koje provodi nekvalificirano osoblje s ciljem da tinejdžeri govore o svojim pogreškama i da se suprotstave drugim utočenicama u vezi njihovih pogrešaka (Stull, 2020). Druga se vrsta manifestira kroz opće sastanke škole Élan u kojima utočenici, kao jedan od oblika kažnjavanja, naizmjenično viču jedni na druge (Joe Nobody, 2020).

10. Posljedice industrije „problematičnih“ tinejdžera

10.1. U teoriji

Tinejdžeri, kao što je prethodno navedeno, u totalnim institucijama unutar industrije „problematičnih“ tinejdžera provode određen vremenski period, a nakon kojeg se (u idealnom slučaju) vraćaju svojim domovima. Naime, vraćaju se s diskretnom stigmom koja prema Goffmanu (2009:13) obilježava osobu usprkos tome što nije uočljiva „na prvi pogled“. Pripadnici društva sami konstruiraju „ideologiju stigme“ koja u inferioran položaj stavlja osobe koje su, poput institucionaliziranih tinejdžera, negativno društveno obilježene. Prema tome, stigmatizacija može negativno utjecati na nastavak života izvan totalne institucije pogotovo s obzirom na učestalu diskriminaciju osoba s mentalnim bolestima. Goffman (2009) uočava korelaciju diskriminacije i smanjenje životnih mogućnosti stigmatiziranih osoba. Okasha (prema Penava et al., 2022) ističe nekoliko metoda koje mogu pomoći u borbi protiv stigmatizacije, a to su, primarno, edukacija šire javnosti (obitelj, mladi, mediji), interakcija s psihički oboljelim osobama, unapređenje farmakoterapije i rad s visoko kvalificiranim osobama.

10.2. Prema iskustvima

Mater (2022) je provela istraživanje s ciljem da prikaže načine prilagodbe i života utočenika nakon izlaska iz totalnih institucija. Autorica je putem platforme *Zoom* intervjuirala 19 bivših utočenika. Njihova se iskustva razlikuju, ali značajno prevladavaju negativna. Naime, neki od bivših utočenika su nakon izlaska iz totalne institucije uistinu osjećali promjenu i poboljšanje mentalnog zdravlja, ali nakon nekog vremena dogodio se potpuni obrat koji je kod nekih rezultirao povratku starim obrascima. Mnogi su se ispitanici borili s gubitkom identiteta, osjećajem nemoći i strahom koji je rezultirao noćnim morama, napadajima panike i sl. Osim gubitka osobnog identiteta, ispitanici su govorili o gubitku prijatelja i pogoršanju odnosa s članovima obitelji zbog nerazumijevanja iskustva kojeg su proživjeli (Mater, 2022). Istraživanje provedeno 2020. godine pokazalo je kako su bivši utočenici nakon izlaska iz totalne institucije trebali stručnu pomoć kroz terapiju, sigurno mjesto i neosuđujuću okolinu, suosjećanje... (Stull, 2020). Osim toga, istraživanje je pokazalo kako je 81.25%, ispitanika imalo negativno iskustvo, a opisali su ga kao traumatično, štetno, „strašno, usamljeno, ljuto i često fizički bolno“ (Stull, 2020:97). Totalne se institucije ne mogu mjeriti s npr. ispravnim liječenjem pacijenata jer ne stvaraju pozitivne učinke za osobe koje se u njima nalaze (Hacking, 2004).

11. Zaključak

Na temelju teorijske osnovne na kojoj počiva rad može se potvrditi teorijska, a i kulturna razlika u percepciji devijantnosti. Iza predodžbe o devijantnosti stoje faktori poput načina života, vrijednosti, materijalne stabilnosti. Devijantnost nije homogena, a sociološki gledano pristup devijantnosti treba biti oslobođen od predrasuda i svjestan relativnosti ljudskih reakcija na pojedine devijantne aktivnosti. Povezivanje Beckerove interakcionističke teorije devijantnosti, poznatije kao teorija etiketiranja, omogućuje prikaz stvaranja etikete „problematičnih“ tinejdžera što potvrđuje njenu relevantnost i primjenjivost. Nadalje, može se zaključiti kako socijalna kontrola predstavlja korijen totalnih institucija. Razumjeti devijantnost znači razumjeti jedan od ključnih razloga institucionalizacije tinejdžera. Industriju „problematičnih“ tinejdžera možemo objasniti kroz Goffmanovo definiranje totalnih institucija, a to potvrđuju mnogobrojne sličnosti – rekonstrukcija identiteta, nadzor, kazne i pravila, dehumanizacija. Prema Eriksonovoj psihosocijalnoj teoriji ličnosti adolescentska faza je važna, a sukladno tome smještanje adolescenata u totalne institucije u sklopu industrije „problematičnih“ tinejdžera može imati nazadan utjecaj na razvoj identiteta. Osim toga, tinejdžeri su izlaskom iz totalnih institucija obilježeni stigmom, a njihovo mentalno zdravlje trpi posljedice. Zaključno, rad daje uvid u kompleksnu industriju koja dehumanizira tinejdžere, odvaja ih od njihovog osobnog identiteta i društvenih obrazaca. Na problem je potrebno odgovoriti uvođenjem legislature koja bi ograničila rad programa i uključila humanije i progresivnije metode, te zapošljavanjem kvalificiranog osoblja.

12. Pregled korištene literature

1. ASTART (2011). *Deceptive Marketing in the „Troubled Teens“ Business*. <http://astartforteens.org/assets/files/ASTART-Deceptive-Marketing-Oct-2011.pdf>
2. Atkins, M. (2022). *The Troubled Teen Industry Part 1 | A Therapist Deep Dives Into Breaking Code Silence*. [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=dFcpUrWGK68>
3. Becker, H. (2011). Preispitivanje teorije etiketiranja, prema: Becker, H., (1991.) *Outsiders: Studies In The Sociology Of Deviance* (str. 177-212). *Amalgam*, (5.), 99-119. <https://hrcak.srce.hr/76542>
4. Becker, Howard S. (1963). *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: The Free Press of Glencoe.
5. Beresford, P. (2019). ‘Mad’, *Mad studies and advancing inclusive resistance, Disability & Society*. <https://sci-hub.se/https://doi.org/10.1080/09687599.2019.1692168>
6. Giddens, A. (2007). *Sociologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
7. Goffman, E. (2011). *Azili: eseji o društvenom položaju pacijenata bolnica za mentalno oboljele i drugih utočenika*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
8. Goffman, E. (2009). *Stigma: zabeleške o ophođenju sa narušenim identitetom*. Novi Sad : Mediterran Publishing.
9. Golightley, S. (2020). Troubling the ‘troubled teen’ industry: Adult reflections on youth experiences of therapeutic boarding schools. *Global Studies of Childhood*, 10(1), 53–63. <https://doi.org/10.1177/2043610619900514>
10. Hacking, I. (2004). *Between Michel Foucault and Erving Goffman: between discourse in the abstract and face-to-face interaction*. *Economy and Society*, 33(3), 277–302. doi:10.1080/0308514042000225671
11. Joe Nobody (2020). *Joe vs. Elan School*. <https://elan.school/> (datum pristupa: 15.7.2023.)
12. Joseph, N., Alex, N. (1972). *The Uniform: A Sociological Perspective*. *American Journal of Sociology*, 77(4), 719–730. <http://www.jstor.org/stable/2776756>

13. LeFrançois, B. A., Menzies, R., Reaume, G. (2013). *Mad Matters: A Critical Reader in Canadian Mad Studies*. Canadian Scholars' Press Inc.
14. LeFrançois, B. A., Menzies, R., Reaume, G. (2013). *Mad Matters: A Critical Reader in Canadian Mad Studies*. Canadian Scholars' Press Inc.
15. Mater, C. J. (2022). *The Troubled Teen Industry and Its Effects: An Oral History*. <https://www.unh.edu/inquiryjournal/spring-2022/troubled-teen-industry-and-its-effects-oral-history>
16. Merton, R. K. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
17. Obradović, V. (2014). *Rizično delikventno ponašanje: empirijske studije*. Zagreb: Politička kultura.
18. Penava, I., Barać, K., Begić, A. i Babić, D. (2022). STIGMATIZACIJA PSIHIČKI OBOLJELIH OSOBA. *Zdravstveni glasnik*, 8 (2), 46-58. <https://doi.org/10.47960/2303-8616.2022.16.46>
19. Reamer, F. G., Siegel, D., (2008). *Teens in Crisis: How the Industry Serving Struggling Teens Helps and Hurts Our Kids*. Columbia University Press.
20. Renato, M. (2003). *Društvena promocija bezakonja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
21. Schaefer T.S. (2004). *Sociology: a brief introduction*. 5th ed. Boston : McGraw-Hill.
22. Sneider, I. (2017). *The Troubled Teen Industry: The Politics of Abuse Within Therapeutic Boarding Schools*. <https://medium.com/@sneii748/the-troubled-teen-industry-the-politics-of-abuse-within-therapeutic-boarding-schools-d343435e5d36>
23. Solomon, S. (2016). *The Legal Industry for Kidnapping Teens*. <https://www.vice.com/en/article/jm5ng4/the-legal-industry-for-kidnapping-teens>
24. Stull, O. A. (2020). *An Exploratory Study on Adult Survivors of the Troubled Teen Industry's Therapeutic Boarding Schools and Wilderness Programs*. University of Kansas ProQuest Dissertations Publishing. <https://www.proquest.com/openview/c00ead86d038c1e648b144b826c9047b/1?pq-origsite=gscholar&cbl=44156>
25. Szalavitz, M. (2006). *Help at Any Cost: How the Troubled-Teen Industry Cons Parents and Hurts Kids*. Riverhead Books.

26. Špadijer-Džinić, J. (1998). *Socijalna patologija: sociologija devijantnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
27. WWASP Survivors (2012). *The Troubled Teen Industry*.
<http://wwaspsurvivors.com/the-troubled-teen-industry/> (datum pristupa 4.7.2023)